

УДК 94 (477.62)"18/19"

**МОНАСТИРИ ХАРКІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХСТ.:
СВЯТОГІРСЬКА ОБИТЕЛЬ**

кандидат історичних наук, Гусак Л. В.

Слов'янський професійний художній ліцей, Україна, м. Слов'янськ

В умовах реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства на теперішньому етапі відбувається корінна зміна традиційних поглядів на роль церкви і релігії. Це відображається і в прийнятих законах України. Вони надають можливість відродити діяльність духовних осередків. Серед них виділяється Святогірський монастир ХІХ – початку ХХ ст. Це культурна пам'ятка Донецького краю.

Мета: дослідити діяльність Святогірської обителі в ХІХ – ХХ ст. та визначити її роль у духовному відродженні регіону.

Ключові слова: обитель, архітектурний комплекс, духовенство, настоятель, Ізюмський повіт, Святий Синод.

Гусак Л. В. Монастыри Харьковской епархии ХІХ – начала ХХ вв.: Святогорская обитель / Славянский профессиональный художественный лицей, Украина, г. Славянск

В условиях реформирования всех сфер жизнедеятельности общества на современном этапе происходит коренное изменение традиционных взглядов на роль церкви и религии. Это отображается и в принятых законах Украины. Они дают возможность возродить деятельность духовных центров. Среди них выделяется Святогорский монастырь ХІХ – начала ХХ века. Это культурный памятник Донецкого края.

Цель статьи: исследовать деятельность Святогорской обители в ХІХ – ХХ ст. и определить ее роль в духовном возрождении региона.

Ключевые слова: монастырь, архитектурный комплекс, духовенство, настоятель, Изюмский уезд, Святой Синод.

Husak L. V. Monasteries of the Kharkov diocese of the XIX – beginning of the XX centuries: Svyatogorsk monastery / Slavyansk of Professional Art Lyceum, Ukraine, c. Slavyansk

In the conditions of reforming of all spheres of ability to live of a society at the present stage there is a basic change of traditional sights at a church and religion role. It is displayed and in the accepted laws of Ukraine. They give the chance to revive activity of the spiritual centers. Among them is the Svyatogorsky monastery of the XIX - beginning of the XX centuries. It is a cultural monument of Donetsk region.

Article aims to investigate the activities of the Svyatogorsk monastery in the XIX - beginning of the XX centuries and to define its role in the spiritual rebirth of the region.

Keywords: a monastery, an architectural complex, clergy, the prior, Izjumsky district, the Sacred Synod.

Вступ. Активні і всеохоплюючі процеси національного відродження, що набули в незалежній Україні незворотного характеру, супроводжуються зростанням інтересу не лише до загальної історії, але й до минулого окремих її регіонів. З огляду на це, підвищеної уваги науковці вимагають проблеми краєзнавства, зокрема релігії. На противагу ще донедавна пануючим стереотипам про культурну малозначимість православної традиції, нині утверджується думка про її важливість для підтримання миру і злагоди в суспільстві. Церква залишається головним осередком просвітництва. У цих умовах активізується потреба осмислення багатовікової минувшини Святогірського монастиря XIX – початку XX ст..

Вивчення даного питання покликане відновити найголовніші віхи, які заклали підвалини духовної політики в сфері релігії. Тому узагальнення

набутого досвіду дає можливість робити більш вдалі висновки щодо нинішньої теми. Всі ці обставини підтверджують, що для теперішньої історичної науки аналіз багатьох аспектів культурного життя обителі залишається актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. У радянський період часу через закритість відповідних наукових установ та обмежений доступ до них, вивчення зазначеного питання не набуло поширення. Ситуація суттєво поліпшилася з проголошенням незалежної України. Праці В. Пащенко [1], А. Зінченка [2], В.Ченцова [3] базувалися на залученні архівних джерел. На пильну увагу заслуговують роботи Г. Лаврика [4], Є. Слободянюка [5]. Вони підвищують ефективність дослідження, оскільки сприяють кращому розумінню тих складних ідеологічних процесів, що привели до реорганізації Святогірського монастиря.

Мета: дослідити діяльність Святогірської обителі в XIX – XX ст. та визначити її роль у духовному відродженні регіону.

Виклад основного матеріалу. Система управління Святогірського монастиря була відновлена Статутом гуртожитної пустині, прийнятого в 1844р.. Відповідно до нього штат обмежувався 24 ченцями з ігуменом Арсенієм. Це пояснювалося тим, що в кінці XVIII ст. більшість з них перейшли на службу до інших духовних осередків, так як обитель припинила своє функціонування [6].

У церковно-адміністративному відношенні монастир підпорядковувався владі Харківської єпархії й російського імператора. Для улагодження внутрішнього розпорядку – настоятелю. Наставники першокласних і другокласних обителі мали сан архімандрита, третьокласних – ігумена. За джерелами 1860 р. відомо, що Святогірську пустинь очолював архімандрит. Його обирали ченці зі свого середовища. Своє рішення у формі заяви вони подавали до єпархії, а звідти видавалося підтвердження [7, арк. 4.]. Слід відзначити один виняток: для відновлення

Свято-Успенського духовного центру в 1844 р. настоятеля було обрано за клопотанням родини Потьомкіних. Графиня Т. Б. Потьомкіна на службу до «Святого місця» запросила ігумена Софронівської пустині Курської єпархії, о. Арсенія [8, арк. 8]. З його приходом зразу ж був прийнятий Устав Глинського монастиря, що схожий на Афонський. Він чітко зазначив права та обов'язки кожного ченця під час богослужіння.

За статутом – це гуртожитна обитель. Насельники все необхідне одержували від держави, а результати своєї праці віддавали нужденним. Через численні дорікання на чернецтво в 1869 р. синодальний обер-прокурор граф Д. А. Толстой подав до синоду доповідну записку про монастирську реформу. Гуртожитний Статут поширився на всі чоловічі духовні осередки [9, с. 13].

Прийняття величезної армії богомольців, утримання паломників – все це вимагало значних затрат. Тому прибутки обителі формувалися з різних сфер фінансування:

1. від уряду в формі допомоги;
2. з пожертв прихожан;
3. у вигляді відсотків з капіталів банківських установ;
4. з благодійних фондів [9, с. 25].

До так званих угідь, що були отримані монастирями й архієрейськими будинками від уряду, належали млини, місця риболовлі й різна поземельна власність. Вона складалася з лугів, орних земель, лісів. Наприклад, Святогірський монастир у 1861 р. мав наступні угіддя: землі орної – 9 тис. дес.; сінокосів – 8 тис. дес.; лісу – 2 тис. дес. [10, арк. 8.]. Частину наділів віддавали в оренду. Так, в 1875 р. настоятель з дозволу Харківської Духовної Консисторії віддав в оренду 350 дес. орної землі терміном на 6 років [11, арк. 7]. Настоятелі монастирів з різних міркувань намагалися повністю не розкривати відомості про свої фінанси та майно. Ця навмисна скромність не стала секретом для світських публіцистів і породжувала перебільшене

уявлення про багатство обителів. У полоні цих ілюзій інколи був і уряд. У всякому разі казенні субсидії монастирям давалися невеликі. У 1864 р. по єпархії їм було відпущено 303 тис. крб. Це становило 5,6% від загального кошторису Синоду на рік. Святогірська обитель щорічно одержувала 10 тис. крб., замість запланованих 14 тис.[11,арк.9].

До 1861 р. держава відшкодувала штатним монастирям відсутність власних кріпаків. У кожний такий духовний осередок направлялася казенна прислуга, що була зобов'язана відбувати службу 25 років. Штатні служителі зі своїми родинами жили в окремих будиночках на території монастиря. Після селянської реформи 1861 р. цю своерідну рекрутчину скасували. Керівництво виплачувало ченцям грошову компенсацію за робочу силу. Наприклад, 1 січня 1868 р. Святогірська пустинь отримала винагороду в розмірі 600 крб.; Хорошинський Вознесенський монастир – 150 крб.; Преображенський – 300 крб. [12, С. 334 - 347].

До 1880 р. державні витрати на духовні центри збільшилися до 525 – 680 тис. крб., а в 1900 р. трохи знизилися – до 400 тис. крб.. Відносне ж зменшення відбулося неухильно від 4,1% кошторису Синоду в 1880 р. до 1,7% в 1900 р. [9, с. 55 – 56].

Розвиток церковних установ практично не залежав від державної скарбниці. Набагато вагомішими були приватні вклади. Так, у 1869 р. на користь Святогірської обителі поміщик Матвеев пожертвував 80 дес. землі, а в 1871 р. ізюмський купець І. Мітін – 113 дес. землі [13, арк. 130]. Такого роду допомогу надавав граф І. Рибоп'єр. З 1890 р. у списках серед благодійників монастиря зазначено таких видатних ієромонахів: Феодосія, Кіпріана, Арсенія, Паісія. Вони віддали свої статки для відродження духовного осередку. Їх підтримка складалася з одержаних коштів від продажу власного майна: земель, худоби, маєтків. Це становило приблизно 100 тис. золотом. Дана сума зберігалася в банку Харківської губернії [13, арк.131].

Про інші прибутки можна довідатися з таблиці №1. Як видно з даних, найбільш відчутними були внески від різних видів зборів.

Таблиця 1.

**Відомості про пожертви на користь Святогірського, Стрілечного,
Хорошивського, монастирі (1880 р.)***

Монастирі	Квартовий збір (крб.)	Калитковий збір (крб.)	Прибуток з свічкової справи (крб.)	Прибуток на влаштування храмів (крб.)	Доходи з маєтків (крб.)
Святогірський	8398	778,27	630	2753	8761
Спасів Скит Святогірської обителі.	6,50	220,30	280	1013	528
Хорошивський	194,84	600	605	1580	1630
Стрілечний	5,41	591,24	320	1400	5928
Разом	8604,75	2189,81	1835	6748	16847

* Складено на основі [Ф. 40, Оп. 58, Спр. 345]

Богомольці, що стікалися до монастирів, часом причиняли їм куди більше клопотів, ніж піклування про їхнє харчування й розміщення. Бувало, що прихожани захворіли в дорозі, або – в обителі, а хтось навмисно з'являвся хворим, сподіваючись на зцілення. Деякі ж, перебуваючи у край немічному стані й не маючи засобів до існування, вбачали в «Святому місці» останнє своє пристанище. Тому при кожному монастирю існували «богадільні».

Справа благодійності швидко розвивалася у післяреформений період. Такого роду зміни були пов'язані із загальною перебудовою соціально-економічного устрою в державі. Коли відійшла в минуле кріпосницька опіка, тоді зросла відповідальність за свою долю. Більша частина селян не змогла

приспосуватися до нових умов. Лише ченці могли підтримати таку категорію людей [9, с.150].

При духовних обителях з давніх-давен існували лікарні. Найбільшою серед них вважалася Святогірсько-Успенська, що могла прийняти зразу 60 осіб, а у випадку крайньої необхідності була спроможна надати ще 15 місць тим, хто раптом занедужав. Також слід відзначити Свято-Троїцький (на 8 осіб), Охтирський (на 10 осіб), Хорошинський (на 12 осіб) лазарети [14, с. 120].

При деяких монастирях діяли притулки для дітей. Наприклад, при Святогірській обителі існувало Народне Училище. Цей навчальний заклад займався підготовкою вихованців до чернечого сану.

Таким чином, духовні осередки створили добре розвинену систему медичної допомоги й опікуєства для певних верств населення, переважно для селян. У другій половині XIX ст. при монастирях діяли школи де не тільки навчали елементарним наукам, але й християнській моралі.

Початок XX ст. для Святогірської обителі виявився складним. У 1905 р. під час революції економісти і публіцисти соціалістичної орієнтації почали закликати до конфіскації церковних земель. На III з'їзді РСДРП (1905 р.) більшовики включили цю вимогу до своєї програми. Важкі випробування почалися після 1917 р.. Відповідно до закону про землю від 5 лютого 1920 р. «все землі конфісковать...»[15, С. 349 – 361], радянське керівництво видало постанову «Про перехід удільних наділів у користування трудового народу». Колишні нетрудові власники підлягали виселенню зі своїх «економій».

У 1922 р. нове керівництво зачинило Святогірський монастир, його храми підлягли перебудові на санаторій імені Артема. Доля ченців була вирішена за два місяця. Вони засуджувалися до різних термінів ув'язнення, враховуючи їх похилий вік та хворобливий стан. За цими критеріями звільнили Дисадерія Запнойку та Трохима Бондаря. Найбільший термін встановили для помічників настоятеля, 14 років позбавлення волі. За

підрахунками 1922 р. засудили 150 монахів, хоча відбувало службу набагато більше. Це пояснювалося тим, що частина їх перейшла до інших установ ще в 1909 р. [7, арк. 19].

До окремого списку можна віднести тих осіб, хто постраждав від рук червоногвардійців з 1917 – 1919 рр., тобто до слідства та судового вироку. Протоколи Київського державного архіву нараховують близько 50 ченців. Більш детально подано в таблиці №2.

Таблиця 2.

Список загиблих ченців з 1917 – 1919 рр.*

Ім'я ченця	Сан	Рік вбивства
Модест	Ієромонах	1917
Ірінарх	Ієромонах	1918
Федот	Ієродиякон	1918
Тифон	Архімандрит	1918
Іосиф	Чернець	1919
Моисей	Послушник	1919
Нестор	Ієромонах	1919
Тімолай	Ієромонах	1919
Нестор	Чернець	1919

* Складено на основі Акту розслідування № 514.

Останній запис щодо Святогірського монастиря датувався 28 червня 1922 р. №2067. Це заключний протокол судового засідання в справі засудження адміністрації обителі. Він розкривав причину слідства над духовенством, розцінюючи духовний осередок як «об'єкт загрози суспільству» [16].

Висновки. Таким чином, з самого початку свого відкриття (1844 р) і до ліквідації (1922 р.) Святогірський монастир як окремий релігійний інститут представляв чітку організовану систему управління. Вона базувалася на положеннях чернечого статуту, основу якого склали аскетичний спосіб життя та діяльність настоятелів.

Підбиваючи підсумок, необхідно зауважити те, що з відновленням Святогірського монастиря в 1992 р., активізувалися роботи по реставрації

інтер'єрів і благоустрою храмів XIX ст.. Майже 50 споруд знов об'єднали архітектурний комплекс Харківської губернії.

Література:

1. Пащенко В. Свобода совісті в Українській державі: 1917 – 1991 рр. / В. Пащенко. – К.: Наука, 1996. – 260 с.
2. Зінченко А. Благовістя національного духу / А. Зінченко // Українська Церква. – 1992. – №2. – С. 101 – 103.
3. Ченцов В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В. Ченцов. – Тернопіль.: Збруч, 2000. – 482 с.
4. Лаврик Г. Політика Радянської держави щодо православної церкви в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07. 00. 01 «Історія України» / Г. Лаврик. – Запоріжжя, 1996. – 16 с.
5. Слободянюк Є. Православ'я на Україні в 20-х – середині 30-х рр. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07. 00. 01 «Історія України» / Є. Слободянюк. – Львів, 1996. – 18 с.
6. Булгаков С. В. Святогорская Успенская пустынь / С. В. Булгаков // СБЗ, 1989.
7. Ведомости о церквах и служителях // ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 3. – Спр. 19а. – 20 арк.
8. Ведомости о духовных служителях // ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 100. – Спр. 15. – 12 арк.
9. Матвеев И. История Харьковской епархии (1850 – 1988) / И. Матвеев. – Х., 1999. – 175 с.
10. Земельные угодья // ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 44. – Спр. 196. – 14 Арк.
11. Земельные угодья. Доходы за 1875 год // ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 58. – Спр. 377. – 10 Арк.
12. Извлечения из отчета Синоду, 1860 – 1870 гг. // Харьковские епархиальные ведомости. – 1872. – №21. – С. 334 – 347.
13. Благодетельность // ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 108. – Спр. 184а. – Арк. 131.

14. Зирянов П. *Монастирі і чернецтво* / П. Зирянов. – М., 2002. – 319 с.
15. Татарінов М. *Монастирі Слобожанщини: Свято-Успенська обитель* / М. Татарінов // *Вісник Харк. Ун-ту.* – 1998. – №401: *Серія Історія України.* – Вип. 2. – С. 349 – 361.
16. *Записи о Святогорском монастыре 1921 – 1922 гг.* // *Центральный державный архив вищих органів влади та управління міста Києва.* – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1089.

References:

1. Pashhenko V. *Svoboda sovisti v Ukrajinjskij derzhavi: 1917 – 1991 rr.* / V. Pashhenko. – К.: Nauka, 1996. – 260 s.
2. Zinchenko A. *Blaghovistja nacionaljnogho dukhu* / A. Zinchenko // *Ukrajinjsjka Cerkva.* – 1992. – № 2. – S. 101 – 103.
3. Chencov V. *Politychni represiji v radjanskij Ukrajin v 20-ti roky* / V. Chencov. – Ternopilj. : Zbruch, 2000. – 482 s.
4. Lavryk Gh. *Polityka Radjanskoji derzhavy shodo pravoslavnoji cerkvy v Ukrajin: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. istor. nauk: spec. 07. 00. 01 «Istorija Ukrainy»* / Gh. Lavryk. – Zaporizhzhja, 1996. – 16 s.
5. Slobodjanjuk Je. *Pravoslav'ja na Ukrajin v 20-kh – seredyni 30-kh rr. KhKh st.:* avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. istor. nauk: spec. 07. 00. 01 «Istorija Ukrainy» / Je. Slobodjanjuk. – Ljviv, 1996. – 18 s.
6. Bulghakov S.V. *Svjatoghorskaja Uspenskaja pustynj* / S. V. Bulghakov // *Svjatoghirsjka Biblioteka Zapovidnyka,* 1989.
7. *Vedomosty o cerkvakh y sluzhyteljakh* // DAKhO. – F. 24. – Op. 3. – Spr. 19a. – 20 ark.
8. *Vedomosty o dukhovnykh sluzhyteljakh* // DAKhO. – F. 40. – Op. 100. – Spr. 15. – 12 ark.
9. Matveev Y. *Ystoryja Kharjkovskoj eparkhyu (1850 – 1988)* / Y. Matveev. – Kh., 1999. – 175 s.
10. *Zemelnye ughodjja* // DAKhO. – F. 40. – Op. 44. – Spr. 196. – 14 Ark.

11. *Zemelnye ughodija. Dokhody za 1875 ghod // DAKhO. – F. 40. – Op. 58. – Spr. 377. – 10 Ark.*
12. *Yzvlechenija yz otcheta Synodu, 1860 – 1870 ghgh. // Kharjkovskye eparkhialnye vedomosty. – 1872. – №21. – S. 334 – 347.*
13. *Blaghodetel'nostj // DAKhO. – F. 40. – Op. 108. – Spr. 184a. – Ark. 131.*
14. *Zyrjanov P. Monastyri i chernectvo / P. Zyrjanov. – M., 2002. – 319 s.*
15. *Tatarinov M. Monastyri Slobozhanshhyny: Svjato-Uspensjka obytelj / M. Tatarinov // Visnyk Khark. Un-tu. – 1998. – №401: Serija Istorija Ukrajiny. – Vyp. 2. – S. 349 – 361.*
16. *Zapysy o Svjatoghorskom monastyre 1921 – 1922 ghgh. // Central'nyj derzhavnyj arkhiv vyshhykh orghaniv vlady ta upravlinnja mista Kyjeva. – F. 5. – Op. 1. – Spr. 1089.*

